

ontstaansgeschiedenis van de partijen, nodig om te kunnen nagaan of de wijze van ontstaan een bepalende factor is geweest voor de latere organisatievorm, en een uitvoeriger weergave per partij van de organisatiestructuur rond 1960. Dan worden in twee omvangrijke delen, eveneens per partij, de ontwikkelingen in de periode 1960-1990 beschreven. In het tweede deel staat het partijapparaat centraal. Daar komen de formele organisatiestructuur, het lidmaatschap en de ledentallen, de financiën, de wettelijke positie van politieke partijen en de relaties tussen fractie en partij en tussen partij en verwante maatschappelijke organisaties aan de orde. In deel drie gaat het om de partij in actie: veranderingen in de wijze van kandidaatstelling, programmaproductie, strategieën en verkiezingscampagnes. De beide vraagstellingen zijn door deze stofindeling maximaal geproblematiseerd, zodat heldere conclusies getrokken kunnen worden. In het vierde deel doet Koole dat dan ook. Daar vergelijkt hij de Nederlandse partijen met name met de modellen van Kirchheimer (*catch-all* partij) en Panebianco (electoraal-professionele partij). Koole acht het eerdergenoemde tijdsschema ook voor Nederland toepasbaar, maar hij stelt wel vast dat in ons land geen van de modellen voldoende herkenbaar is. Om de onmiskenbare veranderingen na 1960 begripmatig te duiden, spreekt hij liever van de opkomst van de moderne kaderpartij, waarvan de kenmerken (onder andere overwicht van de partijtopy, lage organisatiegraad, sterke gerichtheid op de kiezer) bij de Nederlandse partijen duidelijk aanwezig zijn. Positief toont Koole zich waar het de neergang van de partijen betreft. Die bespeurt hij in Nederland namelijk nauwelijks. De functies die partijen gewoonlijk worden toegeschreven om de goede werking van het politieke systeem te bevorderen, benadrukken hun intermediaire rol: schakel tussen overheid en burger, tussen kiezer en gekozenen, tussen regering en parlement. Ook al kan men de ogen niet sluiten voor (tijdelijke) neergang en (bijna) ondergang van individuele partijen, toch weigert Koole te spreken van een crisis van partijen. In het algemeen hebben de partijen, concludeert hij, zich zo goed aan de veranderende omstandigheden weten aan te passen, dat zij die intermediaire rol met verve hebben kunnen blijven spelen.

Het boek is geen opwindende literatuur. Formele regels, de basis voor de analyse, zijn nu eenmaal taai kost. Maar door de heldere stofpresentatie heeft Koole wel duidelijk stelling genomen in een politicologisch debat. Heeft hij ook onze kennis omtrent de geschiedenis van partijen verrijkt? Ergens in de beschrijving van de formele regels, waaraan het verkeer tussen fractie en partij is onderworpen, verzucht Koole: 'De praktijk liet zich vanzelfsprekend niet vangen in deze formele bepalingen' (252). Een terechte opmerking. Maar is het niet zo dat de geschiedenis van partijen zich juist vooral aan de praktijk laat kennen? Dat die praktijk nauwelijks aan bod komt, mag men de auteur niet verwijten, want zijn uitgangspunt was een ander en dat dient gerespecteerd te worden. De in de geschiedenis van politieke partijen geïnteresseerde lezer mag het hoogstens jammer vinden dat de historicus Koole zich zozeer heeft verscholen achter de politicoloog Koole.

J. Bosmans

Ph. van Praag jr., *Strategie en illusie. Elfjaar intern debat in de PvdA (1966-1977)* (Dissertatie Universiteit van Amsterdam 1991; Amsterdam: Het Spinhuis, 1990, 415 blz., f45,-, Bf900,-, ISBN 90 73052 11 4).

Hoe het de PvdA na de opkomst van Nieuw Links (vanaf 1966) is vergaan, is het onderwerp van deze ambitieuze dissertatie. In zijn voorwoord legt de auteur getuigenis af van wat hem heeft geïnspireerd. Groeiende verbazing over de polarisatiestrategie van de PvdA, die meer verlies

dan winst bracht, deed hem de achtergronden van die strategie onderzoeken. Van Praag komt na veel (interessante) omwegen tot de conclusie dat het niet de verderfelijheid van de KVP of van haar leider Van Agt is geweest die de PvdA de das omdeed (in die zin dat zij na het eclatante verkiezingssucces van 1977 niet mocht doorregeren), maar haar eigen intransigentie. De schuld hiervoor legt hij bij Nieuw Links, maarniet alleen daar. Het streven naar helderheid (doormiddel van een tweedeling tussen rechts en links) in de politiek en daarmee gepaard socialistische dominantie, die aan de fatale polarisatiestrategie ten grondslag lag, was verankerd in de ontstaansgeschiedenis van de partij. Later werd het nog eens bevestigd in officiële rapporten, namelijk dat van de commissie-Burger (1965) en *Een stem die telt*, een studie van de hand van onder anderen Ed van Thijn en de latere premier Den Uyl. Dit laatste document ademde al in belangrijke mate de geest die door toedoen van Nieuw Links pas goed uit de fles kwam. Den Uyl, zo valt uit Van Praags betoog af te leiden, viel uiteindelijk in zekere zin in een kuil die hij zelf voor anderen had helpen graven.

Nieuw Links krijgt er bij Van Praag van langs omdat deze stroming, die vanaf ongeveer 1969 het heft in de PvdA volledig in handen nam, de polarisatie intensiverde. In plaats van acht te slaan op wetenschappelijke aanwijzingen voor het tegendeel, bleef het geloven dat de kiezers verder zouden radicaliseren. Dat proces zou er toe moeten leiden dat het electoraat zijn stem niet meer liet bepalen door religieuze overwegingen of een metafysische band met een zuil, maar vooral door sociaal-economische omstandigheden. In de optiek van Nieuw Links zou de PvdA hiervan meer profiteren dan enige andere partij. Volgens Van Praag schortte er veel aan zowel de vooronderstellingen waarvan de radicale stroming in de partij uitging als de strategie die daarop was gebaseerd. Marxistische en neomarxistische premissen ontnamen Nieuw Links het zicht op de werkelijkheid.

Die hield in dat de aftakeling van de confessionele partijen rond het midden van de jaren zeventig tot staan was gebracht. Kiezers met een kerkelijke achtergrond hadden, anders dan Nieuw Links veronderstelde, geen bezwaren (meer) tegen de middenkoers van de confessionele partijen. De linkervleugels van deze partijen, die de PvdA-radicalen hoopten los te weken uit het confessionele verband, waren niet meer dan een hersenschim. De echte progressieven hadden KVP, ARP en CHU al verlaten. De polarisatie moest zich dus wel tegen de PvdA zelf keren, want bij de middengroepen die de grote massa van het confessionele electoraat uitmaakten wekte het polarisatiejargon alleen maar weerzin. Was de PvdA erin geslaagd op dat moment het maatschappelijke midden voor zich in te nemen, dan zou dat een doorbraak zijn geweest waarop de partij nog vele jaren had kunnen teren. Een doorbraak ten koste van de confessionele partijen, maar ook van D66, dat zijn vat op de kiezers na het aanvankelijke grote succes begon te verliezen. Een groot reservoir aan stemmen was op zoek naar een politiek onderdak. Helaas (voor de PvdA) volgde Nieuw Links (en dus de hele partij) blindelings het dode spoor van een strategie die met het midden geen rekening hield, en liet zo een vette kluiw aan zich voorbijgaan.

Van Praag zet dit alles bekwaam — zij het niet altijd even boeiend — en objectief uiteen. Op zijn analyse van de gang van zaken is weinig aan te merken, of het zou moeten zijn dat hij in een aantal gevallen wat kort door de bocht gaat bij het vellen van oordelen over personen en situaties. Als politicoloog zoekt hij minder de nuance dan historici gewoonlijk geneigd zijn te doen. De auteur wil verklaren, een grote lijn ontdekken, in een ruimer theoretisch verband plaatsen. Te prijzen valt dat hij daarbij de geheimtaal die veel soortgelijke studies zo moeilijk toegankelijk maakt heeft geschuwd, afgezien wellicht van een slotbeschouwing over de rol van het middenkader van de PvdA in de jaren 1966-1977. Dit laatste hoofdstuk gaat mank aan overbodigheid en, als schrijver dezes zich niet vergist, aan een gebrek aan inspiratie bij de auteur.

Is het aan de rest toegevoegd, hoewel het er als los zand bijhangt, om de wetenschappelijke pretenties van deze studie te onderstrepen? Dat was dan geenszins nodig; ook zonder deze appendix staat *Strategie en illusie* als een huis.

Van Praags studie laat er weinig twijfel over bestaan of de PvdA in de jaren zeventig verkeerde beslissingen heeft genomen. Toch is de betreuwenswaardige gang van zaken — niet alleen betreuwenswaardig vanuit PvdA-oogpunt; het hele land zou bij een andere strategie wel zijn gevaren—niet altijd individuen aan te rekenen. Een van de aantrekkelijke aspecten van dit boek is dat het de wisselwerking tussen ideeën die bij bepaalde groepen leven en het concrete handelen van politici duidelijk maakt. Soms worden ten principale onjuiste gedachten op zo'n manier toegepast dat er geen schade ontstaat, soms is het precies omgekeerd. Een mensen die het beleid moesten maken (fractievoorzitter Van Thijn en premier Den Uyl — in de periode 1973-1977 — bijvoorbeeld) wrongen zich voortdurend in allerlei bochten om antagonistische behoeften te bevredigen en elkaar vrijwel uitsluitende doelen dichterbij te brengen. De confessionele partijen moesten als coalitiepartners zoveel mogelijk te vriend worden gehouden, want de val van het kabinet op een verkeerd moment of naar aanleiding van de verkeerde kwestie zou de PvdA opbreken. De radicale achterban diende 'leuke dingen voor linkse mensen' te worden getoond, de kiezer moest ertoe worden gebracht op de PvdA te (blijven) stemmen; en dit alles niet alleen vanuit een korte-termijn-perspectief, maar zo mogelijk voor een lange reeks van jaren. Geen wonder dat zij (de leiders van de PvdA) soms grote moeite hadden de rug recht te houden. Vooral Van Thijn komt in deze dissertatie naar voren als een ware evenwichtskunstenaar. Den Uyls rol blijft enigszins onuitgewerkt. Op het ene moment is het alsof hij mede verantwoordelijk wordt gesteld voor het onheil dat de PvdA over zich afriep, op het andere krijgt hij lof toegezwaid omdat hij in 1977 toch maareen verkiezingsoverwinning boekte door — tegen Nieuw-Linkse wensen in — geen modieus-linkse, maar een arbeideristische campagne te voeren.

Zeker door het ontbreken van andere, historische en nog dieper gravende studies, is deze dissertatie van Van Praag een onmisbare bron voor het doorgronden van de Nederlandse politiek in de jaren zestig en zeventig. Naast een vorm van kennis vergaring is het lezen van *Strategie en illusie* ook een nuttige oefening in politieke nederigheid. Wie denkt dat hobbels strategieën, maximale-druk-strategieën en nederlagenstrategieën (waar velen, zie dit boek, zo heilig in geloofd hebben) Nederland of de PvdA ook maar iets hebben opgeleverd, mag het zeggen.

D. F. J. Bosscher

K. van Kersbergen, e. a., ed., *Geloven in macht. De christen-democratie in Nederland* (Amsterdam: Het Spinhuis, 1993, 253 blz., f35,-, ISBN 90 73052 76 9).

Hoe de laatste Tweede Kamerverkiezingen voor het CDA ook mogen zijn verlopen (op het moment dat deze recensie geschreven wordt, moeten ze nog gehouden worden), het kan niet ontkend worden dat het CDA sinds haar oprichting een succes is geweest. De electorale afkalving waar haar constituerende partijen aan leden, werd een halt toe geroepen. Bovendien, zoals Kees van Kersbergen in zijn bijdrage 'Geloven in macht. Een inleiding' (1-19) stelt: 'Van dorpspolitiek tot de residentie en van provincie tot Europa, het CDA is daar waar de macht is en de posten worden verdeeld' (2).

In deze bundel wordt getracht door middel van een (politico-logische) analyse antwoord te geven op twee intrigerende vragen: wat verklaart de machtspositie van het CDA en welk stempel drukt de partij op het land? De elf artikelen zijn daartoe gegroepeerd rond drie thema's: geschiedenis en ideologie; partij-organisatie, maatschappelijke en electorale basis; beleid,